

SZOCIOLÓGIA

**Az MTA
szociológiai bizottságának
folyóirata**

1975

2

A HATÉKONY SZERVEZETI MŰKÖDÉS SZÜKSÉGES FELTÉTELE

Szentpéteri István: Az igazgatástudomány szervezéseméleti alapjai

Akadémiai Kiadó, 1974

I.

„A modern ember — ember a szervezetben” — mondja az ismert szervezet-szociológus, P. M. Blau. És bár a ma társadalomkutatója sok mindent tud már (vagy vél tudni) a modern embert körülvevő „szervezett világról”, a társadalmi tevékenységek szervezetbe formált rendszereiről, a szocialista országok társadalomkutatói igazán csak most kezdik felmérni — felfedezni saját világuk szervezetrendszeit, „szervezetté” válásuk elveit és gyakorlatát, működésük, struktúráik, „viselkedésük” szabályszerűségeit, igazgatásuk tudományos elveit. A megismeréshez még nem eléggé megbízhatóak az eszközeink; gyakran bizonytalanok, tetszőleges értelműek az elhatárolásra, megkülönböztetésre szolgáló fogalmak, még a legegyszerűbbnek tűnők is, mint a szervezet, szervezés, irányítás, vezetés. A tudomány fejlődésének e szükségszerű állapotában segít tisztábban látni, előbbre lépni Szentpéteri István monográfiája (Akadémiai Kiadó, 1974). Az igazgatástudomány szervezéseméletének ideológiailag elkötelezett, magas színvonalú történeti feldolgozásával, a szervezéseméleti irányzatok részletes bemutatásával, igényes értékelésével jelentősen hozzájárul a tudományterület továbbfejlődéséhez.

Az elmélet-történeti feldolgozás azonban az ismeretadáson túl egyúttal eszköz arra is, hogy a szerző a társadalomigazgatás marxi elméletének létrejöttétől a mai gyakorlatig nagyívű logikai koncepciót követve alapvető gondolatot fejtsen ki. Azt, hogy a szocialista társadalom lényegi ismerve, biztonságos működésének feltétele két szervezettípus (a szerző elnevezéseit használva): a kétségkívül legnagyobb hatékonyságot biztosító *racionalis-formális*, szabályozottan működő szervezetek és a működésüket korrigáló, a „tartalomnak megfelelő” működést ellenőrző visszacsatoló rendszer, a *természeti-formális* (korporációs) szervezetek egyensúlya, sajátos

dialektikus kapcsolata. E rendkívül fontos és sokáig időszerű mondanivaló sokoldalú kifejtése-bizonyítása adja a könyv igazi értékét, s teszi mélyebbé, átfogóbbá az e témakörben, illetve a határterületeken magyarul megjelent (néhány ugyancsak igen jó) elmélet-történeti monográfikus munkánál.

II.

A könyv négy részből áll. Az első rész a társas szervezeti viszonyok igazgatásának marxista—leninista alapjaival, a második az általános és ágazati igazgatástudományok kialakulásával és irányzataival, a harmadik az általános igazgatástudománnyal határos néhány fontosabb polgári szervezéstudományi irányzattal, a negyedik a szervezet hagyományos és új értelmezésével foglalkozik.

A feldolgozott anyag imponálón gazdag. *Időben* több mint száz év tengernyi publikációjából válogatott, a fiatal Marxtól kezdve Lenin, majd a polgári szervezéseméletek jelentős képviselőinek munkáin át a szocialista és hazai szerzők közelmúltbeli munkásságáig. *Tematikailag* legalább ilyen széles a kör: az igazgatástudomány, a szervezésemélet filozófiai, jogi, szociológiai, szociálpszichológiai, rendszertani munkái.

Minden monográfia „természetes” rendező elve a szerző személyes látásmódja: saját érdeklődési köre szerint szelektál, minősít, osztályoz. Ezúttal a szerző jogász-szociológus-szervezés-elméleti szakember „lelke” együttesen kissé sok szempont érvényesítését diktálta. Ez egyfelől „dúsítja” a feldolgozott, egyébként is gazdag anyagot, másfelől azonban megnehezíti az olvasást és áttekintést, túl gyakran készíti kitérőkre az olvasót a lábjegyzetek tömegével. (Egyik-másik lábjegyzet-sorozat önálló kis tanulmány, pl. a szocialista államigazgatási jogászok nézetkülönbségei az államigazgatás-tudomány „hogyan tovább”-jának kérdésében, 183—190. o. De

számos más lábjegyzet is túlságos részletezettségű ismertetés, állásfoglalás, idézet.)

A rendkívül gazdag anyagot a szerző mindvégig igényesen dolgozta fel, az ismertetéseken túllépve mindig az *újra*, újabb megállapítások, összefüggések kimunkálására törekedve. Ez különösen jól sikerült a II. és III. fejezetben (a marxista—leninista párt, illetve az államigazgatás megszervezésének elvei) s a könyv számos más részében. [Talán a legkevésbé a jogász (normativista) igazgatástudomány értékelésében.] A törekvés — és az eredmény — azért is elismerésre méltó, mert a szervezés témakörében, s a határterületeken (vezetés, irányítás) az elmúlt 10—20 évben megjelent hazai munkákban már sok mindent ismertettek, értékelték. Az óhatatlan átfedések, a szükségképpen számos vonatkozásban azonos deskripciók (mint pl. Taylor, Fayol, Max Wéber, a Human Relations iskolához tartozók stb. munkásságának ismertetése) ellenére a szerző sok újat tudott hozzátenni a már ismertekhez, s különösen az összefüggésekkel való vizsgálásával tudott tudományosan többet adni. Az egyéni látásmód, az új megállapításokra törekvés az olvasót is minduntalan állásfoglalásra, egyetértésre vagy ellentmondásra készíti. A könyv számos megállapítása hív vitára (s nyilvánvalóan a különböző olvasókat különböző megállapítások) — s ez egyik érdeme. Azzal, hogy ritkábban választja a jártabb utat, felkelti az együttgondolkodás, a további útkeresés, tisztázás igényét. Éppen ezért a könyv négy részének összesen tíz fejezetéből bőven lenne kiemelni-, kommentálni-, vitatnivaló. Bizonyos, hogy számos kérdést sokáig vitatunk még, elsősorban az érintett szakmákban, a szervezés és irányítás elméleti és gyakorlati szakemberei, filozófusok, szociológusok. Magam mint az *egyik* szakmához tartozó olvasó, néhány — szükségképpen némileg egyoldalúan kiválasztott — kérdést érintek.

III.

Az első részt alkotó három fejezet (I. A társadalomigazgatás marxi elmélete; II. A marxista—leninista párt szervezési elveinek kialakulása; III. Az igazgatás lenini koncepciója) mind tartalmilag, mind módszertanilag a könyv egyik legérdekesebb része. A marxizmus történetében s irodalmában jártas olvasó számára természetesen csupa „ismert” esemény, mű, gondolat idéződik fel a könyv lapjain: a fiatal Marx első „találkozása”, összeütközése a bürokratikus hivattal („A Mosel vidéki tudósító igazolása”); a Hegel-

lel vitázó, „A hegeli államjog kritikájában” kifejezett bürokráciaelmélet; majd az elmélet továbbfejlődése, kiteljesedése a Párizsi Kommün tapasztalatai alapján; törekvése, hogy megoldásokat keressen az igazgatásnak a társadalomtól való elkülönülése ellen. Csupa ismert esemény, vita idéződik fel a továbbiakban is: a századforduló munkáspártjaiban a szervezeti formáról, a szervezettségről, az irányításról folyó viták; a „szoros” szervezeti formák lenini koncepciójának győzelme a pártépítésben és a pártmunkában; Lenin államelmélete, majd az élet által kikényszerített vitákban — mint a szakszervezeti vitában — az állam gyakorlati működésének tisztázása stb.

Az olvasó talán át is lapozná e jól ismertnek vélt részleteket, de néhány oldal után lehetetlen fel nem figyelni az újra, a többre, amit a szerző a *forrásfeldolgozás módszertani eredményeivel* nyújt. A szerző többször is hangsúlyozza, hogy amit a művekből bemutat, egyoldalú. Valóban az, s az egyoldalúság alkalmanként *tartalmilag* vitára készítő megállapításokhoz is vezet, pl. az igazgatás „gyárszerű” szervezeteinek vagy az államigazgatásba minden állampolgár bevonásának kifejtésekor. Mégis, „egyoldalúsága” — azaz a szervezéselméleti vonatkozásokra koncentráltasága — hoz felszínre a történeti valóságban mindig is jelen volt, de eddig kevésbé észlelt értéket, összefüggéseket.

Az egyik módszer: a történeti valósághoz kötődés, az adott történelmi helyzetben értelmezett gondolat, cselekvés — azaz a történelmi materializmus következetesen alkalmazott módszere. Szentpéteri mindig bemutatja a gondolatot, cselekvést kiváltó társadalmi-történeti szituációt, s ebben a „másik” gondolatot, álláspontot is, a mások által helyesnek tartott alternatívát, lehetségesnek látszó utat. Az ellentétes álláspontok ütközését, a vitákat (amelyekben néha összekeveredtek a frontok) mindvégig a kristályosodó gondolat katalizátoraként kezeli. Emellett az ismertebb kontextusaikból felmutatott — szándékoltan „egyoldalú”, kinagyított gondolatokat — még egy módszerrel értelmezteti olvasóival: a szervezéselmélet *mai* fogalmaival. Így, a ma használatos fogalmi rendszer optikájával fedeztetni fel a jól ismertnek vélt gondolatok, gyakran idézett szövegek, politikatörténeti események gazdagabb tartalmát. Ily módon bontakoznak ki az adott történelmi pillanatban érvényes vitákból, a megtörtént, „befejezett” eseményekből a messzire mutató szervezés-koncepciók, amelyekkel aztán Szentpéteri István a polgári szervezéselméleteket szembeesíti.

A második rész két fejezete (IV. Az igazgatás szaktudományai a polgári társadalmakban; V. Az igazgatás tudományos megközelítése az európai szocialista államokban) széles áttekintést ad az igazgatási (szervezési) tevékenységekről, elsősorban az állam szabályozó tevékenységéről.

A szerző véleménye szerint az *általános igazgatástudomány* csak most van kialakulóban. Az igazgatási viszonyokkal foglalkozó korábbi, tudományos megközelítések közül két irányzatot mutat be sokoldalúan: a kapitalizálódó európai államokban létrejött, jogi normák keretei között funkcionáló bürokratikus állami szervekkel foglalkozó *jogi normativista szervezéstudományt*, illetve a változó államszervezet körülményei között a „közjogból” kiváló, önállósuló (ugyancsak normativista) *igazgatástani*, illetve *közigazgatástani* irányzatot. Mindkettőről széles történeti áttekintést ad, a francia—német típusú állami bürokrácia kifejlődésétől az angol-szász típusú igazgatásig; bemutatva a két típus közötti lényeges különbségeket; a jogi szabályozási funkció és „a” szabályozási funkció szétválását (a közigazgatást megelőzve) a termelőszervezetekben; Taylor és Fayol szerepét az igazgatás szervezéstanának továbbfejlődésében, a mai polgári államigazgatáson belül kialakult speciális igazgatási ágak szervezéstanáig. Hasonlóan az előzőekhez, ugyancsak történeti elemzéssel vezet végig az európai szocialista államokban a jogi normativista irányzattól a marxista szervezetszociológiához és az általános igazgatástudományhoz vezető törekvéseket.

Az általános igazgatástudomány (szervezélmélet) tárgyának meghatározására vonatkozó vitákhoz kapcsolódva ismerteti a szerző azokat az elveket és szempontokat, amelyeket önmaga számára a „legszimpatikusabbnak” tekint. E fejtegetéseket összefoglalva írja: „Az általános szervezélmélet olyan ‚filozófiai jellegű’ tudomány, amelyben a társadalmi intézmény-rendszereket meghatározó *tartalmi tényezők dialektikájának ismeretében* s a *tartalmi meghatározóknak alárendelten történik meg a formai sajátosságok általánosítása.*” (214—215. o.) „Filozófiai jellegű” megközelítése, a formai sajátosságok mellőzése azonban most s a későbbiekben is elég nehézé teszi gondolatainak megértését, követését. Az absztrakció, amelynek során az „igazgatás” mint tevékenység elszakad a konkrét szervezetrendszerektől, alkalmanként félreérthetővé teszi a szerző mondanivalóját.

Itt csak egyetlen példára utalok: az igazgatás és a döntés megkülönböztetése kapcsán kifejtettek. Addig, amíg a

kétféle *tevékenység* megkülönböztetéséről van szó, a fejtegetések jól értelmezhetőek: „Az igazgatás... a felsőbb döntések és a konkrét kivitelező munka között foglal helyet.” Amikor azonban e tevékenységet szervezeti formák közé helyezi (mint-hogy ez végül is elkerülhetetlen), már csak két szervezet-típust különböztet meg: „igazgatásit” és „nem igazgatásit”, s az utóbbit már csak a politika szférájában értelmezi (pártkongresszus, legfelsőbb állami képviselői szerv). „Ezt a ‚felső’ szervezeti szintet más néven *döntési szintnek* is nevezhetjük. A politika általában a társadalom *vezetési rendszere*, ahol az *alapvető döntések* születnek.” (217. o.) Bár hozzáteszi, hogy „minden szervezeti alrendszernek (pl. igazgatási rendszernek, termelés-szervezeti rendszereknek) van döntési szintje” — a *döntéstípusok* („legfelső döntés”), illetve a *szervezettípusok* (igazgatási” „nem igazgatási”) túl tág értelmezése több ok miatt zavaró. Részben szervezet-szervezetrendszerek értelmezése válik nehézkessé (benne a politikai és az igazgatási szervezetrendszereké) s erre később még vissza is térünk. Másrészt *szervezélméleti* oldalról nézve a kérdést, hiányérzetet és bizonytalanságot okoz, amikor ahelyett, hogy a döntési eljárás *lényegi azonosságát* emelné ki, csupán a *szintkülönbséget* hangsúlyozza. A szerzőnek, az igazgatástudomány szervezélméletéről szólva, természetesen nem volt feladata a döntési eljárások elemzése. De a rossz helyre tett hangsúllyal, a formai jegyek mellőzésével a tartalmi mondanivalót — s bizonyos értelemben saját alapkoncepciójának érvelését is — gyengíti. Hiszen egész könyvében azt keresi, hogyan működhetnének hatékonyabban a szervezetek, a „hivatásos” és a „nem hivatásos” közreműködők részvételével. A hatékonyabb működésben kulcsszerepe van a döntési eljárásnak, a döntésben való részvétel lehetőségének. S ha a lényegi azonosságot nézzük, és a döntéseket *minden* szervezetrendszerben, azok legfelső szintjein is úgy tekintjük, mint a szervezet számos szintjén közreműködést kívánó cselekvéssorozatot, akciók láncolatát az információk összegyűjtésétől a lehetséges megoldások kiválasztásáig, ha az információáramlást, a kommunikációt a döntési eljárás immanens részének tekintjük, csak akkor válik nyilvánvalóvá a természeti-formális elem részvételének módja és *szükségessége* a szervezet működésében.

A harmadik rész ugyancsak két fejezetet foglal magában (VI. A formalista nézőpontú, szervezeti hatékonyságot központba állító szervezési irányzatok; VII. Az „emberközpontú” vagy „tartalmi né-

zópontú" USA-beli szervezetszociológia). E fejezetek zömmel a szervezéstudomány fejlődésében jelentős szerepet játszó irányzatok, illetve vezéralakjaik sokoldalúan bemutatott munkásságának értékelését adják. Különösen értékesek az önálló tanulmány igényességével feldolgozott ismeretetések (pl. F. W. Taylor, Max Weber, a Human Relations iskola stb.). Bár alkalmanként vitatható a válogatással kiemelt egyik-másik szerző, munka valóságos értéke (pl. Moreno hatásának értékelése), a válogatás végülis jórészt „ízlés dolga”.

A gazdag ismeretanyagot nyújtó fejezetekben felbukkanó néhány probléma a következő fejezetekben fogalmazódik meg élesebben, azért annak kapcsán tárgyaljuk.

A negyedik rész három fejezete (VIII. A szervezet-meghatározások típusai, különös tekintettel a rendszertani problémákra; IX. A szervezeti szabályozottság mint a szervezet polgári értékelésének egyik legfontosabb aspektusa; X. A szervezet marxista modellje: a természeti és racionális forma egysége és egyensúlya) zárja be a nagyívű gondolati kört, amelyet az első fejezetben, a marxista szervezéselmélet létrejöttének ismertetéséből bontakoztatott ki a szerző.

E fejezetek is bővelkednek érdekes, gyakran egyéni látásmódú elemzésekben. Ilyen pl. a „szervezet” értelmezése, amelyet a szerző egyetlen tényezőpár — a szervezeti viszonyok szabályozásának vagy szabályozódásának — felfogása és értékelése szerint rendszerez. Normativista (vagy racionalista-normativista) felfogásúnak azokat tekinti, akik szerint a szervezeti, társas viszonyoknak „ilyeneknek vagy olyanoknak kell lenniök”; akik a viszonylatokat tudatosan alakított, racionálisan képzett, illetve tervezett értékrendszereknek megfelelően kívánják formálni. Funkcionalistáknak azokat tekinti, akik a spontánul, tudatos szervezetalakítási szándék nélkül létrejött szervezetekre figyelnek, s annak lehetőségét keresik, hogy e spontán organizációkat miként lehetne a szervezetfogalomba beilleszteni. E két közelítési módot értékelve fejti ki aztán a szerző a szervezet általa elfogadott definícióját (373. o.).

Elemzései s meghatározása kapcsán térünk vissza most ennek problematikus voltára. Természetesen jogosult, hogy egy olyan rendkívül gazdag tartalmú társadalmi képződményből, mint a szervezet, bárki a saját koncepciója szempontjából lényegesnek tekintett összetevőket elemezze; s jogosult az is, hogy — annyi hasonló kísérlet után — megalkossa a saját szervezetfogalmát. Az egyetlen szempontú elemzés azonban ezúttal lényeges

ismérv mellőzésére vezetett: homályban marad a szervezetek létének, működésének (és természetesen szervezési elveinek is) *társadalmi meghatározottsága*, szoros függése az adott társadalom konkrét viszonyaitól. De még ha ezt bele is értjük a könyv egész gondolatrendszerébe, akkor is probléma marad, mint erre az előzőkben is utaltunk, hogy a szerző a szervezeteket — mind szélesebb értelmű szervezetelméleti koncepcióra törekedve — túl általánosan kezeli, bizonytalanná téve a határokat a különböző típusú szervezetek között (a kiscsoporttól az államszervezetig). Integrálási szándéka, a „szervezetekre” általánosan érvényes „szervezéselmélet” összefoglalására való törekvése, vitathatatlan értékű. A szervezés elvei és gyakorlata azonban — amely a könyv első részében oly kitűnően rajzolódott ki a konkrétan elemzett formációk valóságából — az absztrakció során már csak laza gondolati szállal kapcsolódik a konkrét, a környezet adottságaitól determinált, meghatározott tevékenységeket végző, meghatározott célokat követő társadalmi organizációkhoz.

Érdekes — és meggyőző — a szervezet fogalmi meghatározásáról kifejtett gondolat: nem szubjektív tényezők magyarázzák, hogy a szervezet-fogalomban mindaddig nem lehetett összekapcsolni a normativisták vagy a funkcionalisták által fontosnak minősített elemeket, s eddig mindenki csak a saját nézőpontjából jogosult „egyoldalúbb” szervezet-meghatározást adta, hanem az igazi ok az, hogy a fogalmak a szervezeti fejlődés egymást váltó periódusaihoz kötődnek. A szerző itt is, másutt is rendkívül logikusan és meggyőzően elemzi a fogalomalkotás, a fogalomhasználat szükségszerű, az adott tudományág fejlődésétől elválaszthatatlan kristályosodási folyamatát, amelynek során hosszabb-rövidebb ideig óhatatlanul félreértjük egymást. Ez elkerülhetetlen ezúttal is. Úgy éreztem, hogy miközben bizonyos fogalmakat megnyugtatóan tisztáz (pl. a szervezés, irányítás, vezetés), másokkal zavarba ejti az olvasót. Ez különösen a könyv IX. fejezetében, az „informál szerv” értelmezésekor okoz nehézségeket.

Amikor értelmezését vitatom, nem a fogalom-helyesbítő szándék készlet ellentmondásra, hanem az, hogy úgy érzem: néhány ponton már sikerült eljutnunk az azonos értelmezésekig, s innen kár lenne visszalépni, a terminológiai zavart újból felidézni. Az értelmezési problémát mindenekelőtt az okozza, hogy a polgári szervezetszociológia és szervezéselmélet törekvéseinek elemzésekor a szabályozottság „kétfajta útjáról” szólva túl sokféle, bi-

zonytalan tartalmú kifejezést használva ismerteti a formál és informál szervezetekhez fűződő elméleteket.

A „formális” értelmezése — mint a szakirodalomban általában — viszonylag egyszerűbb. A nehézséget általában — és ezúttal is — az „informális” értelmezése okozza. A szerző nem könnyíti meg az olvasó dolgát. A spontánul keletkező csoport, illetve kapcsolatrendszerek; a formális párvaként létező informális „oldal”, „szervezet”, az „informális tevékenység”, az „informális tényezők funkcionálása” stb. nem kellően tisztázott tartalommal változtatják egymást. S bár a szerző elemzési rendszere segít az értelmezésben, a szóhasználat mégis zavaró marad.

A zavart csak fokozza, amikor a szerző — saját fogalomhasználatát indokolva — megfogalmazza az azonosságokat és a különbségeket a polgári szervezet szociológia és szervezéstudomány formális-informális fogalompárja, s az abban használt természeti-formális — racionális-formális fogalompár között. Minthogy a korábbiakból nem vált nyilvánvalóvá, hogy önmaga mit tekint informális szervezetnek, illetve a szervezeten belüli informális kapcsolatrendszernek, kissé bizonytalanná válik a formális-informális fogalom elhatárolása, illetve emiatt a saját fogalomhasználatának indoklása is. A szerző egy sajátos szervezettípust tekint természeti-formálisnak, mégpedig a „kooperációs”, „demokratikus”, „testületi” szervezeteket, „a közvetlen demokratikus és képviselői formákat”. És bár hangsúlyozza, hogy ezek nem azonosak a polgári szervezetszociológiában és általános szervezéstudományban használt „informál”, tradicionális stb. elnevezéssel jelölt szervekkel, mégis „az elnevezések jeleznek valami hasonlót”: mint ahogy valamelyest párhuzamba állítható „a polgári szervezet szociológia „formál” vagy „bürokratikus” szervtípusa” a saját fogalmi rendszerében racionális-formálisnak elnevezett szervtípussal.

A fogalom megformálásán túl e fogalomhasználat két további problémáját is érintkelem. Az egyik: Szentpéteri István fogalom-párosa a szervezeteknek csak szűkebb szférájában értelmezhető jól, mint ahogy a szerző véli. Szentpéteri hangsúlyozza, hogy „A társas (vagy social) szervezet mindig „természeti” formák és racionális formák valamilyen arányú rend-

szere” (423. o.) — és hogy a két szervezettípus megkülönböztetésével arra utal, hogy az egyikben a természetadta jelleg, a másikban a kor és a társadalmi tényezők által körülhatárolt racionális az elsődleges meghatározó. De a fogalomhasználatot csak ott érzem jogosultnak, ahol a „természeti-formális” nem valamely adott szervezeten belüli viszonyrendszerként (a racionális-formális ellentétpárvaként) értelmezhető, hanem önálló szervezatként; tehát ahol a két szervezettípus egymást kiegészítő, de formailag többé-kevésbé elkülönült, önálló szervezatként létezik.

S ebből következik a fogalomhasználat másik szűkítése: a szervezetszociológia „informális kapcsolatrendszerek” terminusát sem lenne célszerű a természeti-formális fogalommal felváltani, mert ha keletkezésükben, funkcionálásukban hasonlítanak is, mégsem azonosak; elsősorban a működés látens, illetve manifeszt megjelenéseiben. S ami ennél is fontosabb: felfogásom szerint a természeti-formális szervezettípusokon belül is szükségképpen léteznek informális kapcsolatrendszerek.

Azt hiszem, mióta az emberiség tudományos fogalmakat alkot, a fogalomalkotóknak mindig vállalniuk kellett az értetlenséget, elégedetlenséget, kifogásokat. Szentpéteri István fogalomalkotása tudományosan jogos vállalkozás, még ha a megformálás részleteit mások vitatják is.

Az új fogalmak majd lecsiszolódnak, megérlelődnek. Mai formájukban is alkalmasak azonban arra, hogy segítsék a szerző igaz és helyes alapkoncepciójának megértését.

IV.

Szentpéteri István könyve „nehéz fajsúlyú” olvasmány; gondolati gazdagságával, a feldolgozott anyag bőségével. Talán paradoxnak tűnik, ha mégis „izgalmasnak” nevezem. Bizonyos, hogy számos olvasó számára azzá teszi mindenekelőtt alapvető mondanivalója: a laikusok, a „más típusú tudással” rendelkezők közösségei és a racionálisan megformált szervezetek együttműködése, egyensúlya, dinamikus kapcsolata szükségességének részletekben vitatható, egészében vitathatatlan bizonyítása.

LAKY TERÉZ